

LOJALIŲJŲ PAIEŠKOS: VIENOS VALSTYBĖS SAUGUMO DEPARTAMENTO 1939 METŲ PAŽYMO VERTINIMO KLAUSIMU

Saulius Kaubrys

Docentas
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Naujosios istorijos katedra
El. paštas: saulius.kaubrys@if.vu.lt

Santrauka. Šiame straipsnyje, remiantis Lietuvos valstybės saugumo departamento 1939 m. kovo 1 d. pažymos „Lietuvos vokiečių kultūrinės ir ekonominės padėties duomenys 1938 m.“ analize, pateiktas dalinis vokiečių bendruomenei priskirtų lojalumo dimensijų vertinimas. Įvertinus suvestinėje fiksuotų lojalumo charakteristikų visumą ir pritaikius logistinės regresijos modelį, nustatyta, kad vokiečių moterų lojalumo šansai buvo didesni nei vokiečių vyrų. Taip pat teigiama, kad Pietų Lietuvos vokiečių bendruomenės lojalumo šansai buvo mažiausi, o palankiausi lojalumo šansai susiklostė Vidurio Lietuvos vokiečių bendruomenės atveju.

Reikšminiai žodžiai: tarpukario Lietuva, vokiečiai, lojalumas, Valstybės saugumo departamentas.

Keywords: interwar Lithuania, germans, loyalty, State Security Department.

Vietoj įžangos

Lietuviškajai istoriografijai praeito šimtmečio pabaigoje–XXI a. pradžioje laikas ir jame išsiplėtojusios aplinkybės suteikė naujų impulsų. Šie impulsai, greičiausiai, ir šiandien tebesegintys tęstinumo žymę, „užgauna“ jautrias visuomenės raidos teritorijas ir skatina jas „įsisavinti“. Iš susiklosčiusių sukaustytų pažinimo schemų ištraukiamos suvokimo užkaboriuose slypėjusios pavienių visuomenės grupių įgytos patirtys, sėkmės ir nesėkmės istorijos, adaptacijos pavojai ir jų įveika. Bandymas suvokti pavienių visuomenės segmentų buvimo paraštėje būsenas visgi dažniausiai nesukuria išskirtinių „eureka“ prece-

dentų, tačiau neatpažintų iki šiol prasmių įvardijimas provokuoja ir teikia šansų permąstyti tarytum nuošalėje atsidūrusių tam tikrų bendruomenių raidos paveldą. Tokiais galbūt įvardytini tautinių mažumų sociumai, kurių „prikėlimas“ iš netolimos užmaršties dabartyje išgyvena lyg ir „antrojo kvėpavimo“ jausmą.

Jų likimo raidos tarpukario Lietuvoje apmąstymas šiandieninės lietuviškosios istoriografijos dienotvarkėje išlaiko pakankamą domėjimosi intereso įtampą. Pastaraisiais metais nemenka duoklė atiduota Lietuvos žydų bendruomenės panoraminės projekcijos pristatymui (L. Truskos, A. Eidinto, J. Verbickienės. D. Staliūno, Š. Liekio, V. Vareikio, E. Bendikaitės ir

kt. autorių tyrinėjimai)¹. Pagret purenamas rusų (N. Kasatkinos, A. Marcinkevičiaus studijos)², latvių (V. Akmenytės-Ruzgienės straipsniai)³, etnokonfesinių bendruomenių (A. Marcinkevičiaus, R. Laukaitytės, G. Potašenkos darbai)⁴ tyrinėjimų laukas.

Šiandieninėje istorikų cecho pastangoje taip pat įžvelgtinas siekis gilintis ir į Lietuvos vokiečių bendruomenės (nesuvokiant jos vien kaip Klaipėdos krašte rezidavusių ir atstovavusių visai valstybei vokiečių bendruomenės)⁵ saviraidos peripetijas. Istorografinio įdirbio, susijusio su Lietuvos vokiečių bendruomenės istorinės raidos išskleidimu, bendroji charakteristika glausitai pristatyta šio straipsnio autoriaus ir M. Tamošaičio monografijoje⁶. Visgi šiuo konkrečiu vokiečių bendruomenės tam tikrų individualių nuostatų tyrimo ir vertinimo atveju straipsnio autorius kliovėsi daline atramos taškų visuma, kurią pasiūlė pavienių istorikų tyrinėjimai. Visų pirma minėtini Artūro Hermano darbai⁷, kuriuose diskutuojama apie Lietuvos vokiečių bendruomenės kolektyvinės elgsenos apraiškas. Jų analizei neabejingi ir Ingridos Jakubavičienės tyrinėjimai⁸, visų pirma,

išskleisti daktaro disertacijoje, o vėliau aptarti pavienėse publikacijose. Bene daugiausia dėmesio čia susilaukė Kulturverbando (vokiečių kultūrinės sąjungos), kaip vokiečius mobilizuojančio veiksnio, vertinimai. Vokiečių bendruomenės vidinių trinių (konfesinių darinių terpėje) aspektai aptariami Ingos Puidokienės darbuose⁹. Vokiečių institucinio ugdymo posistemų formavimosi ir bendruomenės mobilizacinių galių telkimo jaunosios kartos sėkmingiam ugdymui peripetijos aptariamoms Benedikto Šetkaus straipsniuose¹⁰, Harry'o Stossuno tyrinėjimuose¹¹. 1998 m. pasirodžiusioje kolektyvinėje straipsnių rinktinėje¹² analizuojamos tarpukario Lietuvos vokiečių (Klaipėdos krašto – taip pat) organizacinės sutelkties ir grupinių interesų ginties peripetijos, paliudijusios prieštaringas vokiečių bendruomenės saviteigos sąlygas ir suvaržytas galimybes jas keisti. Aptariamas nuomonių paveldas persergėjo straipsnio autorių nuo tam tikrų vertinimo pavojų ir kartu paakino gilintis į mažiau pažintas vokiečių bendruomenės saviraidos realijas.

Šio straipsnio tikslas – teikti dalinį vokiečių bendruomenei priskirtų lojalumo dimensijų vertinimą. Ta straipsnio autoriaus intencija remiasi Lietuvos valstybės saugumo departamento 1939 m. kovo 1 d. pažymos „Lietuvos vokiečių kultūrinės ir ekonominės padėties duomenys 1938 m.“ turiniu ir jo analize. Paties šaltinio kilmės ir patikimumo klausimas lieka atviras. Pažymos preambulėje buvo konstatuota,

¹ L. Truska, 2005; A. Eidintas, 2002; V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė (sud.), 2012; Š. Liekis, 2003; L. Truska, V. Vareikis, 2004; E. Bendikaitė, 2006 (išvardytos istoriografinės pozicijos nepretenduoja į išsamesnio pristatymo statusą – *aut. pastaba*).

² N. Kasatkina, A. Marcinkevičius, 2009.

³ V. Akmenytė, 2004, p. 11–18; V. Akmenytė, 2003, p. 22–26 ir kt.

⁴ A. Marcinkevičius, S. Kaubrys, 2003; R. Laukaitytė, 2003; Г. Поташенко, 2006.

⁵ Žr. B. Ivanovas, 2004, p. 218–281.

⁶ S. Kaubrys, M. Tamošaitis, 2014.

⁷ A. Hermann, 2000; A. Hermann (sud.), 2003.

⁸ I. Jakubavičienė, 2006 (a), p. 40–51; I. Jakubavičienė, 2012, p. 34–46; I. Jakubavičienė, 2006 (b), p. 83–99 ir kt.

⁹ I. Puidokienė, 2009, p. 59–72; I. Puidokienė, 2011, p. 29–67.

¹⁰ B. Šetkus, 2000 (a), p. 136–147; B. Šetkus (b), 2000, p. 20–27.

¹¹ H. Stossun, 1992, p. 395–400 ir kt.

¹² B. Meisner, S. Bamberger-Stemman, D. Henning, 1998.

kad apie Kulturverbandą, tikybinės organizacijas, mokyklas, „prieglaudas-vienuolynus“, sporto organizacijas, bibliotekasknygynus ir skaityklas žinios buvo rinktos 1938 m. pradžioje, o apie vokiečių ekonominę padėtį – 1938 m. antrame pusmetyje: „<...> per policiją, savivaldybės organus, kredito įstaigas ir kitu informaciniu keliu.“ Joje taip pat pateikiamos surinktos žinios apie Lietuvos vokiečių lojalumą, skirstant minimos grupės asmenis į lojalius ir nelojalius. Nelojaliais buvo laikomi visi tie, kurie peikė Lietuvos valstybės santvarką, gyrė visa, kas vokiška, palaikė ryšius su veiklesniais vokiečiais ir savo įmonėse labiau protegavo vokiškąjį elementą, t. y. lojalumo matu tapo „sekamųjų“ asmenų nuostatos valstybės atžvilgiu ir vidinio angažavimosi skatinti vokiškumo apraiškas mastas. Renkant žinias apie vokiečių tautybės asmenis, „vokiečiais buvo laikomi visi tie, kurie vidaus pasuose įsirašydavo vokiečių tautybę ir kurie praktikos gyvenime viešai rodo savo vokiškumą, t. y. namie kalba vokiškai, priklauso vokiškoms organizacijoms ir savo vaikus moko vokiečių mokyklose“. Pažymoje buvo pripažinta, kad: „<...> nors daviniai rinkti įvairiais būdais, tačiau jų apytikris tikslumas bus 70 – 75 %.“¹³ Pažymos sudarytojas, greičiausiai, suvokė sukauptos informacijos ir jos „rinkimo“ būdų dalinį nepatikimumo faktą ir nepaneigė „rinkusiųjų“ žinias žmogiškojo faktoriaus bei galimos klaidos įtakų. Pažymoje fiksuota selektyvioji duomenų imtis neturi paaiškinimo, kaip atsirado užsakymas parengti tokią pažymą, koks buvo prognozuojamas informacinės imties dydis.

¹³ Lietuvos vokiečių kultūrinės ir ekonominės padėties duomenys 1938 m., in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 159, l. 1.

1. Lietuvos valstybės saugumo departamento 1939 m. kovo 1 d. pažyma: kai kurie turinio aspektai

Lietuvos specialiosios operatyvinės tarnybos nuolat rinko informaciją apie „jautrias“ gyventojų grupes (komunistus, opozicines partijas, tautines mažumas ir kt.) bei jų nuotaikas. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje, matyt, būta forsuotos pastangos surinkti informaciją apie pavienes tautines grupes¹⁴. Ne išimtimi laikyta vokiečių tautinė grupė. Išplėstinėje Valstybės saugumo departamento 1939 m. kovo 1 d. slaptoje pažymoje buvo pateikta 1938 m. Lietuvos vokiečių kultūrinės ir ekonominės padėties apžvalga, nepretendavusi į išsamesnės nuotraukos pristatymą, bet visgi leidžianti bent iš dalies atkurti aptariamą bendruomenės tam tikrų organizuotų veikų pirmavaizdį, susiklosčiusį ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje. Pavyzdžiui, pasak pažymos sudarytojų, tuo metu Lietuvoje aktyviai veikusi Vokiečių kultūrinė sąjunga (1938 m. balandžio 15 d. duomenimis) turėjo 19 skyrių (1 281 nari). Šie ne vienu atveju išlaikydavo savo knygynus (skaityklas), paremdavo mokytojus. Sąjunga Kaune, Vytauto prospekte turėjo „didesnius dviejų aukštų namus“, kuriuose buvo įsikūrusi vokiečių privatinė gimnazija, leido laikraštį „Vokiečių žinios Lietuvoje“ (tiražas 2 000 egzempliorių), išlaikė mokinių bendrabutį, prie sąjungos centro būstinės veikė ir taupomosios kasos. Žinių teikėjų nuomone, tuo metu krašte būta 12 tikybinių organizacijų (386 nariai) – dau-

¹⁴ Greičiausiai būta pastangos susisteminti duomenis apie lenkų tautinės mažumos organizacines veikas 1938 m., tai liudija Lietuvos centrinio valstybės archyvo fonduose išlikusi fragmentiška dokumentika. Plačiau žr. Ministrų kabineto dokumentų masyvą (LCVA, f. 923, ap. 1).

giausia Vilkaviškio apskrityje (6), Tauragės – 3, Marijampolės, Raseinių, Šiaulių – po 1¹⁵. Be šių organizacijų, taip pat veikusios Kauno vokiečių amatininkų sąjunga (50 narių), Vytauto Didžiojo universiteto vokiečių studentų draugija (27 nariai), Kauno vokiečių smulkaus kredito draugija („apie 200 narių“), Šiaulių miesto vokiečių mokyklai laikyti draugija (15 narių), Kybartų vokiečių sporto draugija (33 nariai), Kauno vokiečių sporto klubas „Olimpija“ (40 narių ir 240 narių, tik mokančių nario mokestį).

Minėtos pažymos sudarytojų duomenimis, vokiečiai buvo įtraukti į 6 evangelikų liuteronų parapijų (filijų) veiklas. Pavyzdžiui, Kretingos apskrities Skuodo parapijoje, turinčioje 1 000 narių, vokiečiai sudarė 25 proc. parapijiečių (latviai 25 proc., lietuviai – 50 proc.), o „Telšių bažnyčion (evangelikų–liuteronų) susirenka lietuvių apie 80 proc., likusieji latviai ir vokiečiai. Pamaldos būna 4–5 kartus per metus“¹⁶.

Pasak pažymoje fiksuotos institucinio ugdymo situacijos duomenų, Lietuvoje tuo metu veikė viena vokiečių gimnazija Kaune (200 mokinių, 27 mokytojai), Kybartų vokiečių vidurinė mokykla ir 8 pradinės mokyklos. Minimas mokyklas išlaikė Kulturerbandas, išskyrus Kėdainių vokiečių pradinę mokyklą, kuria rūpinosi vietos vokiečių parapija.

Prie kitų vokiečių bendruomenės praktinių veikų priskirta Kauno miesto vokiečių prieglauda, kurioje dirbo 4 tarnautojai, bei Kretingos apskrities Skuodo valsčiaus Šarkės dvare esanti senelių prieglauda (21 globojamasis, 3 tarnautojai, 1 ūkvedys,

turėta 50 ha žemės)¹⁷. Taip pat minimas Telšių apskrityje esantis Plungės kapucinų vienuolynas – jam priklausą 5 vokiečiai vienuoliai ir 30 lietuvių klierikų novicijų, būta čia ir bendrabučio, kuriame gyveno 100 vietinės gimnazijos mokinių¹⁸.

Minėtoje pažymoje visos Lietuvos vokiečių prekybos pramonės ir verslo įmonės (fabrikai ir dirbtuvės, alaus daryklos ir spirito varyklos, plytinės, elektros stotys, akcinės bendrovės, išveivybės biurai ir ekspedicijos, kontoros, įvairios krautuvės, knygų parduotuvės, vaistinės, kino teatrai, gyvulių pirkliai ir prekybos agentai) buvo surašytos pagal apskritis. Įmonių tipų vidinė struktūra ir pačių įmonių išdėstymo topografija – gana netolygi. Pažymos duomenimis, krašte veikė 49 fabrikai ir dirbtuvės, priklausančios vokiečiams (pvz., 10 – Kaune, 15 – Marijampolės apskrityje ir tik 1 – Šakių apskrityje), 92 malūnai ir lentpjūvės (10 – Mažeikių ir tik 1 – Kretingos apskrityje), 3 elektros stotys (Kvanto Fridriko ir Adolfo Ariogaloje, Šneideraičio Franco Rietave, Kro[m]ienės Adolfinos Pilviškiuose), 3 vaistinės (Jansono Oskaro Vabalninke, Vinklerienės Viktorijos Išlaužo bažnytkaimyje, Vintelerio Artūro Zarasuose) ir kt. Surinktomis žiniomis, Lietuvoje ketvirto dešimtmečio pabaigoje galėjo veikti 254 įvairaus tipo įmonės¹⁹.

¹⁷ Ten pat, l. 6.

¹⁸ Atrodo, kad vienuoliams kapucinams buvo klijuojamos šnipų etiketės. Pavyzdžiui, Telšių apskrities komendanto 1937 m. rugpjūčio 6 d. raporte karo padėties reikalams referentui teigta: „Kapucinų vienuolynas Plungėje. Vokiečiai vienuoliai įtariami šnipinėjime, bet konkrečių duomenų nėra. <...> Jie dažnai randa progų plačiai važinėti po apskritį ir bendrauja su ūkininkais. Siauresniuose susibūrimuose vienuoliai elgėsi svetiškai, išgeria, dainuoja.“ Žr. LCVA, f. 384, ap. 3, b. 507, l. 139.

¹⁹ Lietuvos vokiečių kultūrinės ir ekonominės padėties duomenys 1938 m., in: *op. cit.*, l. 7.

¹⁵ Lietuvos vokiečių kultūrinės ir ekonominės padėties duomenys 1938 m., in: LCVA, f. 378, ap. 10, b. 159, l. 3.

¹⁶ Ten pat, l. 5.

Pažymoje taip pat buvo pateikta informacija apie Lietuvos vokiečių ūkių dydžius kiekvienoje apskrityje – stebėtame ūkių masyve (jį sudarė 2 781 ūkinis vienetas) dominavo 1–5 ha dydžio (763), 5–10 ha (828), 10–20 ha (681) ūkiai. Daugiau nei 100 ha turinčių ūkių fiksuoti 28. Toje pačioje pažymoje teikiama žinių apie jų prasiskolinimą.

Pripažintina, kad pirmiau aptarta žinija yra gana statiška, netolygiai atspindėta, o informacinis krūvis – varijuojantis (dalis jo reikšmingai pakis 1939 m. antrojoje pusėje–1940 m. pirmojoje pusėje)²⁰, kad pavienių pažymos informacinių dėmenų turinio imtis – per siaura²¹.

Visgi bene vertingiausia pažymos dalis – tai vokiečiams priskirtų lojalumo dimensijų aprašas, apimantis tiek savininkus, tiek jų pavaldinius, dirbančius pramonės, aptarnavimo ir paslaugų, žemės ūkio sektoriuose. Teikiamos asmenų lojalumo charakteristikos dažniausiai labai glaustos. Neatmestina, kad į jas buvo įpinta informatorių „laisviau“ interpretuotų faktų. Atrodo, kad kai kada būta informatorių pastangos surasti „visus“ vokiečius, tai patvirtino ir fiksuoti netipiški suvestinės atvejai (į ją buvo įtraukti keli kitų valstybių piliečiai). Pavyzdžiui, joje minimas

²⁰ Pavyzdžiui, 1939 m. antrojoje pusėje–1940 m. labai padidės Kulturverbando organizacijos narių skaičius. Plačiau žr. S. Kaubrys, M. Tamošaitis, 2013, p. 148.

²¹ Manytina, kad evangelikų liuteronų parapijų filijų tinklo, į kurį buvo įtraukti vokiečiai, duomenys yra gana paviršutiniški. Pavyzdžiui, Lietuvos evangelikų konsistorijos nustatytame įgaliotinių 1937–1938 m. sąraše vokiečiams buvo numatyta 60 delegatų kvota, tenkanti 36 parapijoms ir filijoms (iš 51 buvusios Lietuvoje). Plačiau žr., Lietuvos Evangelikų Liuteronų parapijų bei filijų bažnytinių tarybų sąrašą ir Konsistorijos nustatytas įgaliotinių skaičius į 1937–1938 m. sinodą, in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 756, l. 45.

Ernst Klien, Vokietijos pilietis, kuris Raseinių aps. Betygalos vls. Puknaičių dvare nuomojosi vandens malūną ir Raseiniuose turėjo vienus namus (nelojalus). Povilas Roppas Biržų apskrities Krinčino vls. Ažuolpamūšės vienkiemyje valdė plytinę, kurioje dirbo 19 darbininkų (visi lojalūs), o pats šeimininkas buvo Vokietijos pilietis, „didelis dabartinės Vokietijos santvarkos šalininkas, nelojalus“. Biržų aps. Saločių vls. Kamardės dvarą (80 ha) valdė Hannas: „<...> didelis vokiečių šalininkas, ir palaiko ryšius su apylinkės vokiečiais dvarininkais, <...> jis yra Latvijos pilietis, nelojalus.“ Spėtina, kad Vokietijos piliečių buvimo Lietuvoje faktų fiksavimas nebuvo informacijos rinkėjų prievolė (manytina, kad Vokietijos piliečių dvarininkų, greičiausiai, būta nedaug, priešingai, palyginiui – Lenkijos piliečių rankose 1937 m. būta 246 ūkių, turinčių 7 105 ha žemės)²².

Neatmestina prielaida, kad pažymos sudarytojui galėjo kilti abejonių dėl apdorojamos informacijos tikslumo – pavyzdžiui, tautybės įvardijimo atitikties požymių klausimu. Šiuo atveju sudarytojo apsisprendimas ir valia įtraukti į minėtą suvestinę pavienius asmenis visgi neatrodo pakankamai aiškūs. Pavyzdžiui, į ją įtraukta Marijampolės aps. Igliskėlių vls. Kuktų kaime turėjusi 17 ha Adelina Keltienė buvo charakterizuota: „Namiė daugiausiai kalbasi lietuviškai, nes beveik visa šeima sulietuvėjusi.“²³ Marijampolės aps. Liudvinavo vls. Šilavoto kaime valdęs 39,95 ha Augustas Keslius apibūdintas: „Jis skaitomas lietuviu ir vartoja lietuvių kalbą.“²⁴ Suvestinės dalyje apie Seinų aps-

²² Žinios apie nekilnojamąjį turimą Lietuvoje valdomą Lenkijos piliečių [1937 m.], in: LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1513, l. 35.

²³ Lietuvos vokiečių kultūrinės ir ekonominės padėties duomenys 1938 m., in: *op. cit.*, l. 37.

²⁴ Ten pat, l. 44.

krities vokiečius, turėjusius žemės nuosavybę, minimi: „Taudinas Karolis-Povilas Lazdijų v., Papečių dv. turi 34,13 ha žemės. Dabar jau sulenkėjęs, namuose ir viešai kalba lenkiškai ir save dabar skaito lenku. Taudinas Maksimilijonas Lazdijų v. Papečių dv. turi 168 ha žemės. Anksčiau save laikydavo vokiečiu, bet dabar yra sulenkėjęs ir save laiko lenku.“²⁵

Tiriant fiksuotas lojalumo charakteristikas prekybos, pramonės ir verslo įmonių sektoriuose akivaizdu, kad būta įvairių dimensijos „darbdavys, savininkas – pavaldinys“ lojalumo variacijų: lojalus – lojalus, nelojalus – lojalus, lojalus / nelojalus – lojalus / nelojalus. Minėtų charakteristikų analizė iš esmės tiksliau atskleidžia tik šio tipo ūkinių vienetų savininkų, valdytojų (vokiečių tautybės) lojalumo parametrus, o pavaldinių, dirbusių šio tipo įmonėse, tautybė buvo įvairi (čia dirbo ir lietuviai, vokiečiai, lenkai).

Kiekviena minėtos dimensijos variacija buvo savita pagal sklaidos pobūdį, įmonės tipą, vietovę. Pavyzdžiui, Kauno mieste pagal fiksuotą informaciją dėl 10 fabrikų ir dirbtuvių savininkų ir jų pavaldinių lojalumo galima teigti, kad 7 atvejais savininkai ir pavaldiniai buvo vadinti lojaliais, t. y. jų bendrosios nuostatos sutapo. Ukmergės apskrityje, Pivonijoje, Julius Lemanas, turėjęs koklių fabriką, kuriame dirbo 88 darbininkai (visi lojalūs), buvęs: „<...> vokiško nusistatymo, verslo sumetimais prisitaiko prie sąlygų. Dažnai važinėja Vokietijon, o grįžęs didžiuojasi jos galybe. Lojalus, kad dar daugiau parodžius savo lojalumą, tautos švenčių ir kitų minėjimų metu organizuotai dalyvauja eisenose su savo fabriko darbininkais.“²⁶ Leopoldas

Gregeris, Tauragėje turėjęs garinę plytinę, mūrinius gyvenamuosius namus, 10 ha žemės. Jam dirbo 10 darbininkų – visi jie, kaip ir savininkas, buvę lojalūs.

Prie minėtos dimensijos antrosios variacijos nelojalus – lojalus būdingesnių pavyzdžių priskirtini: Povilas Hansas Vaškų valsčiaus Gedučių dvare (Biržų aps.) turėjo garinį malūną, kuriame dirbo 5 darbininkai (visi lojalūs), o pats savininkas priklausęs Vokiečių baronų sąjungai, kurios centras yra Rygoje (Latvija), gana dažnai važinėjęs į Vokietiją, palaikęs ryšius su vietos vokiečiais dvarininkais, nelojalus. Maksas Indzelis Platelių valsčiaus Notėnų kaime (Kretingos apskritis) turėjo garo malūną, kuriame dirbo 4 darbininkai (visi lojalūs), o pats palaikė ryšius su Lietuvos vokiečiais, nelojalus. Karolis Sauerhagenas, Padubysio valsčiuje, Durkšų kaime (Šiaulių apskritis) turėjo vandens malūną ir lentpjūvę, ten dirbo 3 darbininkai (visi lojalūs). Pats savininkas nelojalus, laukiąs Hitlerio, bendraujęs tik su vokiečiais ir pripažįstąs tai, kas yra vokiška. 1936 m. Šiaulių apskrities komendanto buvo nubaustas už Lietuvos Respublikos Prezidento ir Lietuvos kariuomenės šmeižimą 1 000 Lt arba 3 mėnesiais kalėjimo.

Trečiąją variaciją lojalus / nelojalus – lojalus / nelojalus taip pat paliudijo gana būdingi pažymoję pristatyti atvejai, pavyzdžiui: Panevėžyje alaus daryklos „Kalnapilis“ 28 proc. akcijų priklausė Rozenhornų šeimai, Zamams – 10 proc., Irenai Šulcienei ir Šulc-Germanienei – 12 proc.. Savininkai gyvenę Lietuvoje, buvę lojalūs, apie užsienyje buvusius savininkus duomenų neturėta. Minėtoje alaus darykloje dirbo 29 darbininkai, iš jų 5 nelojalūs. Tie patys savininkai buvo ir garinio valco malūno „Jakor“ valdytojai, čia dirbo 18 dar-

²⁵ Ten pat, l. 61.

²⁶ Ten pat, l. 14.

bininkų, iš kurių 3 nelojalūs. Kybartuose Ledatkevičius, Hofmanas ir Veselis turėjo geležinių baldų fabriką „Labor“, kuriame dirbo 18 darbininkų, iš kurių 6 – nelojalūs. Ledatkevičius ir Hofmanas įvardyti lojaliais, o Veselis esąs nusistatęs vokietininkas, neapkenčiąs lietuvių ir esąs nelojalus. Neatmestina, kad lojalumo–nelojalumo apibrėžtame kolektyve santykis galėjo veikti bendrąjį visuminį tarpusavio bendradarbiavimą.

Antra vertus, pažymėtina, kad pavaldinių lojalumo – nelojalumo kilmė ne visada buvo saistoma tiesiogiai su vokiškumu. Pavyzdžiui, žinoma, kad Virbalyje Karolis Vitmozeris turėjo „špižo liejyklą“ ir mašinų fabriką, panašų turėjo ir Marijampolėje. Fabrike dirbo 17 darbininkų – 6 lojalūs ir 11 nelojalių, Marijampolėje – 32. Tarp nelojalių pastarajame įvardyti tiek vokiečių, tiek kitų tautybių pavaldiniai (pvz., [M]orthelis Berkmanas, žydų tautybės, žinomas kaip veikiąs komunistų naudai. Juozas Zabelavičius įtariamas veikiąs komunistų naudai). Minėtoje Panevėžio alaus darykloje „Kalnapilis“ dirbęs: „Todovianskis Vincas šeimoje ir viešose vietose kalba lenkiškai. Priklauso Panevėžio lenkų švietimo draugijai, Panevėžio savitarpinės paskolos draugijai ir Panevėžio lenkų prieglaudos draugijai. Aktyvus lenkų veikėjas. <...> Didžiulis Vaclovas savo laiku buvo žymus kompartijos veikėjas, nelojalus.“

Suvestinėje fiksuojama ir kitokių lojalumo kombinacijų: nelojalus – nelojalus. Pavyzdžiui, Vilkaviškio apskrityje, Kybartuose Evaldas Torkleris, Hermanas Maševskis ir Julius Maševskis turėjo mėsos ir dešrų dirbtuvę – savininkai nelojalūs, dirbę 3 darbininkai – „nusistatę vokietininkai“. Neišvengta, atrodo, ir standartinių

nuokrypių dėl lojalumo nesuderinamumo atvejų. Pavyzdžiui, Kėdainių apskrities Dotnuvos valsčiaus Ažuolaičių kaime Vilijus Šmidtas turėjo kalvę, priklausė Kulturverbandui, mėgo girtauti ir muštis, bet buvęs lojalus. Kėdainių mieste Richardas Henighauzenas ir Augustas Kynas arklių rinkoje turėjo namus, priklausė Kulturverbandui, bet buvęs lojalūs. Nikolajus Totlebenas prie Kėdainių turėjo Vilainių dvarą (150 žemės), nuomojosi dar 150 ha žemės, priklausė Kulturverbandui (buvo laikomas jo garbės nariu), organizacinėje veikloje pasyvus, bet lojalus. Pastarieji atvejai dėl asmenų priklausymo Kulturverbandui ir lojalumo greičiausiai buvo netipiški, nes narystė minėtoje organizacijoje absoliučia fiksuotų atvejų dauguma suponavo nelojalumo žymę.

Neatmestina, kad fiksuotas lojalumas (vertinant pavienius pažymos įrašus) galėjo būti ir imituojamas. Pavyzdžiui, Hugo Štrauchmanas, gyvenęs Kėdainių apskrities Dotnuvos valsčiaus Dairiškių kaime, turėjo 18 ha žemės, priklausė Kulturverbandui, buvo jo Kėdainių skyriaus išdininuku, vokiečių ūkininkų instruktoriumi, lankėsi ir kitose apskrityse. Jo „lojalumas yra abejotinas, bet viešai gerbia mūsų valstybę ir nuduoda esąs dabartinės santvarkos šalininkas“. Marijampolėje Oskaras ir Otto Jurkšaičiai turėjo 2 nuosavus namus, dešrų dirbtuvę: „<...> nuduoda lojalus, tačiau darbininkus skatina priklausyti Kulturverbandui.“

Suvestinės žinija teikė ir antrinio pobūdžio informacijos fragmentų (pvz., dėl pavienių asmenų užsiangažavimo šnipinėti kitos valstybės naudai) – Theodorus Schiftas Kaune turėjo „Hamburg–Amerika Linia“ išsivijos ir susisiekiimo biurą, buvo įtartas šnipinėjimu. Martynas Salevskis

Kaune buvo automobilių firmos „Adler“ atstovas, įtartas šnipinėjimu Vokietijos naudai. Jonas Nefas, Rokiškyje turėjęs namus ir žemės sklypą, gyveno Lenkijoje, bet dažnai atvykdavo į Lietuvą, nes už iš-tarnautą laiką valdžios įstaigoje kas mėne-sį gaudavo pašalpą, buvo įtartas šnipinėji-mu Vokietijos naudai. Panevėžyje gyvenęs Richardas Krauzė buvo apibūdintas taip: „<...> didelis vokiečių šalininkas, giria vokiečių kultūrą, o lietuvius skaito žemos kultūros žmonėmis. Įtariamamas teikimu vo-kiečiams informacinių žinių, nelojalus.“

Pavieniais išimtiniais atvejais buvo fik-suotos asmenų metrikos su „ilgąja atmin-timi“ (pvz., kai kurie apibūdinimai siekė jų veiklą, susiklosčiusią dargi Pirmojo pasaulinio karo metais) – apie Marijampo-lės aps. Prienų vls. Mačiūnų k. gyvenusį ir turėjusį 7 ha žemės Augustą Richterį buvo parašyta taip: „Jis vokiečių okupaci-jos laikais [1915–1918 m. – *aut. pastaba S. K.*] buvo jų seniūnas ir didelis parei-gūnas. Vietos gyventojus išdavinėdavo žandarams, kurie buvo išvežami į darbo batalionus. Dabar save taip pat skaito vo-kiečiu ir giria vokiečių [Vokietijos – *aut. pastaba S. K.*] santvarką, nelojalus.“ Tos pačios apskrities Šilavoto vls. Knizių k. valdęs 14 ha žemės Edvardas Krigeris charakterizuotas: „Vokiečių okupacijos laikais jis buvo Mikališkių valsčiaus vir-šaičiu, vokiečiams tarnavęs ištikimai ir per jį ne vienas patekęs į vokiečių darbo bata-lionus. Dabar save skaito vokiečiu ir ryšius palaiko su vokietininkais, nelojalus.“ Ma-rijampolės aps. Gudelių vls. Skirptiškių k. gyvenęs ir turėjęs 8,96 ha žemės Augustas Šicas buvo apibūdintas: „Vokiečių okupa-cijos laikais buvo seniūnas ir jiems tarnavo sąžiningai. Skųsdavo vokiečiams jaunus vyrus, kad jie yra nepalankūs vokiečiams

ir jo nurodymais buvo daug išsiųsta į darbo batalionus. Taip pat yra vokiško nusistaty-mo, nelojalus.“ Apie tame pačiame kaime gyvenusį ir turėjusį 21,28 ha žemės An-drių Hazabeiną buvo pasakyta: „Vokiečių okupacijos laikais buvo vokiečių žandarų šnipas – išdavinėjo lietuvius, nurodinėda-vo slepiamą maistą nuo vokiečių ir pan. Dabar jis taip pat yra vokiško nusistaty-mo ir giria vokiečių santvarką, nelojalus.“ Aliza Liudvigienė, gyvenusi Anykščiuose, apibūdinta: „Savo laiku ji buvo Panevėžio valdžios gimnazijos mokytoja ir žinoma kaip didelė vokiečių šalininkė. Mokiniais buvo labai kerštinga, žiauri ir nepakenčia-ma. Tautos švenčių iškilmėse niekad neda-lyvavo. Nelojali.“²⁷

2. Vokiečių lojalumo galimos priklausomybės nuo įvairių veiksmų tyrimas

Minėtos išplėstinės suvestinės duomenys (straipsnio autoriaus nuomone, čia fiksuoti 3 591 asmens lojalumo faktai yra pakan-kamai reprezentatyvi imtis) buvo suvesti į „Microsoft Excel“ lenteles, tada eksportuoti į SAS statistinį paketą, su kuriuo ir buvo atlikta analizė²⁸.

Šiuo atveju buvo analizuojamos dvi duomenų charakteristikos – duomenys apie vokiečių žemės ūkį Lietuvoje ir duo-menys apie Lietuvos vokiečių pramonę. Pirmojoje buvo aprašyti šie kintamieji: (*apskritis (vieta)*) – Kauno m., Kauno, Bir-žų, Kėdainių, Kretingos, Marijampolės, Mažeikių, Panevėžio, Raseinių, Seinų,

²⁷ Ten pat, l. 53.

²⁸ Straipsnio autorius už pagalbą apdorojant duo-menis dėkingas Vilniaus universiteto Matematikos fa-kulteto Matematinės statistikos katedros prof. Vytautui Kazakevičiui ir šio fakulteto absolventei Rimai Petit Guiot.

Šakių, Šiaulių, Telšių, Vilkaviškio ir Zarasų apskritys; *lojalus (lojalus)* – lojalus ar nelojalus; *lytis (lytis)* – moteris ar vyras; *plotas (plot)*.

Antroje charakteristikoje buvo aprašyti šie kintamieji: *įmonės tipas (tipas)* – fabrikai ir dirbtuvės, malūnai ir lentpjūvės, alaus daryklos ir spirito varyklos, plytinės, elektros stotys, akcinės bendrovės, išeivijos biurai ir ekspedicijų kontoros, krautuvės, knygų parduotuvės, vaistinės, gyvulių pirkliai, paskiri prekybos agentai bei kirpyklos ir kino teatrai; *apskritis (vieta)* – Kauno m., Kauno, Biržų, Kėdainių, Kretingos, Marijampolės, Mažeikių, Panevėžio, Raseinių, Seinų, Šakių, Šiaulių, Telšių, Vilkaviškio ir Zarasų apskritys; *lojalus (lojalus)* – lojalus ar nelojalus; *lytis (lytis)* – moteris ar vyras; *darbininkų skaičius (darb)*.

Vertinant lojalumo charakteristikas ir nustatant, kad kintamasis Y yra lojalus, kuris įgyja dvi reikšmes: 1 – lojalus ir 0 – nelojalus, kintamojo reikšmė 1 buvo laikoma įvykiu, o 0 – ne įvykiu. Analizei atlikti buvo naudojamas logistinės regresijos modelis – *logit*, aprašomas lygybėmis:

$$p(x) = \frac{e^{g(x)}}{1 + e^{g(x)}}$$

čia $g(x) = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_k x_k$,
 $\beta_0, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k$ – nežinomi parametrai²⁹.

Tiriant vokiečių lojalumą žemės ūkio sferoje, buvo analizuojami trys kintamieji: Apskritis (*vieta*), Plotas (*plot*) ir Lytis (*lytis*), galintys turėti tam įtakos. Naudodami logistinės regresijos modelį, t. y. SAS pakete įvykdę procedūrą *logistic*, nustatėme, kad vokiečių lojalumas priklausė nuo visų minėtų kintamųjų.

Sugrupavę apskritis į regionus (Šiaurės Lietuva – Mažeikių ir Šiaulių apskritys; Šiaurės Rytų Lietuva – Biržų, Panevėžio ir Zarasų apskritys; Pietų Lietuva – Marijampolės, Seinų ir Vilkaviškio apskritys; Vakarų Lietuva – Kretingos, Tauragės ir Telšių apskritys; Vidurio Lietuva – Kauno miestas bei Kauno, Kėdainių, Raseinių ir Šakių apskritys)³⁰, pasirinkę nepriklausomus kintamuosius *Regionas (regionas)*, *Plotas (plot)* ir *Lytis (lytis)* ir pritaikę logistinės regresijos modelį minėtiems duomenims, nustatėme, kad vokiečių lojalumas taip pat priklausė nuo visų pasirinktų kintamųjų (P reikšmės mažesnės už 0,05).

Kintamasis	P reikšmė
plotas	0,0058
regionas	< 0,0001
lytis	0,0014

Tyrimo metu pavyko nustatyti, kad Pietų Lietuvoje vokiečių lojalumo šansai buvo 0,945 karto didesni nei Šiaurės Lietuvoje arba Šiaurės Lietuvoje – 1,058 karto didesni nei Pietų Lietuvoje. Vidurio Lietuvoje vokiečių lojalumo šansai 1,984 karto didesni nei Šiaurės Lietuvoje, 1,261 karto didesni nei Šiaurės Rytų Lietuvoje, 2,099 karto didesni nei Pietų Lietuvoje ir 1,738 karto didesni nei Vakarų Lietuvoje³¹.

Tiriant vokiečių lojalumą pramonės sferoje (toks įvardijimas yra santykinis, nes apima ir paslaugų bei aptarnavimo įmones) buvo analizuojami keturi kintamieji: *Įmonės tipas (tipas)*, *Apskritis (vieta)*, *Lytis (lytis)* ir *Darbininkų skaičius (darb)*, galintys turėti tam įtakos.

³⁰ Autorius pripažįsta, kad toks apskričių grupavimas yra santykinis.

³¹ Ten pat, p. 17.

²⁹ Cituota pagal: R. Dumbliauskaitė, 2008, p. 14.

1 lentelė. Regionų palyginimas su Šiaurės Lietuva

Regionas	Taškinis įvertis
Pietų Lietuva	0,945
Šiaurės Rytų Lietuva	1,573
Vakarų Lietuva	1,141
Vidurio Lietuva	1,984

2 lentelė. Regionų palyginimas su Šiaurės Rytų Lietuva

Regionas	Taškinis įvertis
Pietų Lietuva	0,601
Vakarų Lietuva	0,725
Vidurio Lietuva	1,261
Šiaurės Lietuva	0,636

3 lentelė. Regionų palyginimas su Pietų Lietuva

Regionas	Taškinis įvertis
Šiaurės Rytų Lietuva	1,665
Vakarų Lietuva	1,207
Vidurio Lietuva	2,099
Šiaurės Lietuva	1,058

4 lentelė. Regionų palyginimas su Vakarų Lietuva

Regionas	Taškinis įvertis
Pietų Lietuva	0,828
Šiaurės Rytų Lietuva	1,379
Vidurio Lietuva	1,738
Šiaurės Lietuva	0,876

5 lentelė. Regionų palyginimas su Vidurio Lietuva

Regionas	Taškinis įvertis
Pietų Lietuva	0,476
Šiaurės Rytų Lietuva	0,793
Vakarų Lietuva	0,575
Šiaurės Lietuva	0,504

Naudodami logistinės regresijos modelį, t. y. SAS pakete įvykdę procedūrą *logistic*, gavome, kad vokiečių lojalumas nepriklausė nė nuo vieno kintamojo, t. y. P reikšmės buvo didesnės už reikšmingumo lygmenį 0,05.

Kintamasis	P reikšmė
tipas	0,9976
vieta	0,8363
lytis	0,2272
darb	0,2588

Sugrupavę įmonės tipus į panašaus pobūdžio įmonių grupes (grupė1 – akcinės bendrovės bei fabrikai ir dirbtuvės; grupė2 – išveivijos biurai ir ekspedicijų kontoros, kirpyklos ir kino teatrai, krautuvės bei vaistinės; grupė3 – alaus daryklos ir spirito varyklos bei malūnai ir lentpjūvės; grupė4 – elektros stotys bei plytinės), tris įmonių tipus pašalinome iš lentelės, nes suvestinėje buvo fiksuota tik po vieną stebėjimą. Pavyzdžiui, buvo žinoma, kad knygų parduotuvės – vienintelis savininkas vyras, turėjęs parduotuvę Kauno mieste, buvo lojalus; gyvulių pirkliai – vienintelis savininkas vyras, turėjęs įmonę Kėdainių apskrityje, kurioje dirbo vienas darbininkas, buvo lojalus; paskiri prekybos agentai dirbo individualiai ir darbininkų neturėjo.

Pritaikę logistinės regresijos modelį sugrupuotiems duomenims, nustatėme, kad vokiečių lojalumas pramonės sferoje priklausė tik nuo regiono, kuriame jie dirbo.

Kintamasis	P reikšmė
grupe	0,6036
regionas	0,0209
lytis	0,2851
darb	0,7244

Pašalinę iš modelio kintamąjį *darbininkai* nustatėme, kad lojalumas priklausė nuo grupės (P reikšmė – 0,0155) ir nuo regiono (P reikšmė – 0,0084), bet nepriklausė nuo lyties.

Grupe1 priklausančių įmonių (akcinės bendrovės, fabrikai, dirbtuvės) lojalumo šansų santykis 1,461 karto didesnis nei grupėje4, bet mažesnis nei grupėje2 ir grupėje3. Pietų Lietuvoje veikusių įmonių lojalumo šansų santykis 0,125 karto, Šiaurės Rytų Lietuvoje – 0,278 karto, Vakarų Lietuvoje – 0,259 karto, Vidurio Lietuvoje – 0,313 karto didesni nei Šiaurės Lietuvoje³².

Tiriant Lietuvos vokiečių lojalumo charakteristikas, buvo analizuojamos ir kitos kintamųjų kombinacijos (pvz., įvedant kitataučių kintamąjį – jis apima visus kitataučius, be lietuvių). Šiuo atveju buvo pasirinkta 1923 m. Lietuvos gyventojų surašymo metu fiksuota vokiečių bendruomenės apimties charakteristika (29 231 vokiečiai), kuri buvo gretinama su 1938 m. surinktais duomenimis apie vokiečius (buvo surinkti duomenys apie 3 591 asmens lojalumą), tai sudarė 12,3 proc. visų vokiečių 1923 m. imties.

Pritaikę logistinės regresijos modelį sugrupuotiems duomenims ir įvedę naują kintamąjį – KITATAUČIAI, nustatėme tam tikras lojalumo šansų priklausomybės sekas.

Pirmas modelis: LOJALUS = LYTIS KITATAUČIAI VOKIEČIAI DARBININKAI.

Rezultatai: DARBININKAI nereikšmingas ($p = 0,94$), LYTIS nereikšmingas ($p = 0,34$). Be to, labai daug stebėjimų – 185 – išsimetė dėl trūkstamų reikšmių (suvestinėje trūksta apibūdinimų – *aut. pasta S. K.*).

³² Ten pat, p. 19.

Antras modelis: LOJALUS = LYTIS
KITATAUČIAI VOKIEČIAI.

Rezultatai: LYTIS nereikšminga ($p = 0,39$).
Išsimitė 39 stebėjimai.

Trečias modelis: LOJALUS = KITA-
TAUČIAI VOKIEČIAI.

Rezultatai: abu kintamieji reikšmingi.
Kitataučių procento padidėjimas 5 punk-
tais lojalumo šansus padidina 1,26 karto;
vokiečių skaičiaus padidėjimas 1 procenti-
niu punktu lojalumo šansus sumažina 1,23
karto.

Analizuodami taip pat galime nusta-
tyti tarpusavio lojalumo priklausomybes
žemės ūkio sektoriuje, kintamojo Vieta
tiesiogiai neįtraukėme į modelį, nes buvo
apskričių, kuriose nelojalių nebuvo.

Pirmas modelis: LOJALUS = LYTIS
PLOTAS KITATAUČIAI VOKIEČIAI.

Rezultatai: KITATAUČIAI statistiškai
nereikšmingas ($p = 0,11$), be to, išsimitė
707 stebėjimai (neturintys žemės).

Antras modelis: LOJALUS = LYTIS
PLOTAS VOKIEČIAI.

Rezultatai: dabar nereikšmingas ir vo-
kiečių procentas ($p = 0,17$).

Trečias modelis: LOJALUS = LYTIS
PLOTAS.

Rezultatai: abu kintamieji reikšmingi.
Moterų lojalumo šansai 1,6 karto didesni
nei vyrų. Kiekvienas papildomas žemės
hektaras lojalumo šansus sumažina 1,007
karto, bet išsimitė 707 stebėjimai.

Ketvirtas modelis: LOJALUS = LYTIS
KITATAUČIAI VOKIEČIAI.

Rezultatai: išsimitė tik 79 stebėjimai.
Visi kintamieji statistiškai reikšmingi. Mo-
terų lojalumo šansai 1,34 karto didesni nei
vyrų. Kitataučių procento padidėjimas 5
punktais lojalumo šansus padidina 1,43 kar-
to. Vokiečių padidėjimas 1 procentiniu punk-
tu lojalumo šansus sumažina 1,13 karto.

Išvados

Tautinių mažumų bendruomenių likimo
raidos apmąstymas šiandieninės lietuviš-
kosios istoriografijos dienotvarkėje užima
ne paskutinę vietą ir išlaiko pakankamą
domėjimosi interesą. Lietuvos specialio-
sios operatyvinės tarnybos nuolat rinko
informaciją apie tautinių mažumų grupių
nuotaikas, tad vokiečių atvejis nebuvo iš-
imtis. Valstybės saugumo departamento
1939 m. kovo 1 d. slaptoje pažymoje buvo
pateikta 1938 m. Lietuvos vokiečių kul-
tūrinės ir ekonominės padėties apžvalga.
Toje duomenų suvestinėje buvo išplėtota
informacija apie vokiečių organizacines
struktūras (visuomenines organizacijas,
konfesinius darinius), institucinio ugdy-
mo įstaigas bei vokiečių ūkines veiklas
(fabrikai, įmonės, parduotuvės, malūnai,
lentpjūvės ir kt. bei savarankiški žemės
ūkio vienetai). Straipsnio autorius, įver-
tindamas suvestinėje fiksuotų lojalumo
charakteristikų visumą (suvestinėje savi-
ninkai ir jų pavaldiniai įvardijami lojaliais
arba nelojaliais, nors, deja, duomenys ne-
išsamūs) ir taikydamas logistinės regresi-
jos modelį, nustatė, kad vokiečių moterų
lojalumo šansai yra didesni nei vokiečių
vyrų. Tyrimo metu pavyko nustatyti, kad
Pietų Lietuvos vokiečių bendruomenės lo-
jalumo šansai buvo mažiausi (juos galėjo
sąlygoti pasienio su Vokietija faktorius),
o palankiausi lojalumo šansai susiklostė
Vidurio Lietuvos vokiečių bendruomenės
atveju. Autoriaus nuomone, kitataučių ir
vokiečių imčių dydžių santykis apibrėž-
toje teritorijoje taip pat turėjo įtakos lo-
jalumo charakteristikoms. Pramonės sek-
toriaus sferoje didžiausi lojalumo šansai
fiksuoti akcinių bendrovių, fabriku ir dirb-
tuvių atveju.

BIBLIOGRAFIJA

- Akmenytė V., 2004 – V. Akmenytė, „Lietuvos latvių draugijos 1918–1940 m.“, in: *Žiemgala*, 2004, Nr. 2.
- Akmenytė V., 2003 – V. Akmenytė, „Lietuvos latvių liuteronų bendruomenė 1918–1940 m.“, in: *Žiemgala*, 2003, Nr. 1, p. 22–26
- Bendikaitė E., 2006 – E. Bendikaitė, *Sionistinis sąjūdis Lietuvoje*, Vilnius, 2006.
- Dumbliauskaitė R., 2008 – R. Dumbliauskaitė, *Lietuvos vokiečių 1938 metais lojalumo statistinis tyrimas: bakalauro baigiamasis darbas*, Vilnius, 2008.
- Eidintas A., 2002 – A. Eidintas, *Žydai, lietuviai ir holokaustas*, Vilnius, 2002.
- Hermann A., 2000 – A. Hermann, *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*, Vilnius, 2000.
- Hermann A. (sud.), 2003 – A. Hermann (sud.), *Lietuvos evangelikų bažnyčios. Istorijos metmenys*, Vilnius, 2003.
- Ivanovas B., 2004 – B. Ivanovas, *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas*, Vilnius, 2004.
- Jakubavičienė I., 2012 – I. Jakubavičienė, „Ar pagrįstai Lietuvoje vokiečių Kulturverbandas buvo valstybės saugumo institucijų akiratyje 1933–1940 metais?“, in: *Istorija*, t. 78, 2012, p. 34–46.
- Jakubavičienė I., 2006 (a) – I. Jakubavičienė, „Lietuvos vokiečių Kulturverbando ryšiai su Vokietija 1933–1940 metais“, in: *Istorija*, t. 64, 2006.
- Jakubavičienė I., 2006 (b) – I. Jakubavičienė, „Nacionalsocialistinių organizacijų vaidmuo vokiečių iškeldinimo iš Baltijos šalių istorijoje (1939–1941)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2006, t. 18.
- Kasatkina N., Marcinkevičius A., 2009 – N. Kasatkina, A. Marcinkevičius, *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918–1940 m.: Istorinės retrospektyvos konstravimas*, Vilnius, 2009.
- Kaubrys S., Tamošaitis M., 2014 – S. Kaubrys, M. Tamošaitis, *Lietuvos vokiečiai tarp dviejų pasaulinių karų. Metmenys tapatybės istorijai*, Vilnius, 2014.
- Laukaitytė R., 2003 – R. Laukaitytė, *Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius, 2003.
- Liekis Š., 2003 – Š. Liekis, *A State within a State? Jewish autonomy in Lithuania 1918–1925*, Vilnius, 2003.
- Marcinkevičius A., Kaubrys S., 2003 – A. Marcinkevičius, S. Kaubrys, *Lietuvos stačiatikių bažnyčia 1918–1939 m.*, Vilnius, 2003.
- Meisner B., Bamberger-Stemman S., Henning D., 1998 – B. Meisner, S. Bamberger-Stemman, D. Henning, *Die Deutsche Volksgruppe in Litauen und in Memelland Während der Zwischenkriegszeit und Aktuelle Fragen des Deutsch-Litauischen Verhältnisses*, Hamburg, 1998.
- Puidokienė I., 2011 – I. Puidokienė, „Die Deutsche Minderheit in Litauen 1918–1940 (ohne das Memelgebiet)“, in: *Annaberger Annalen*, 2011, No. 19, p. 29–67.
- Puidokienė I., 2009 – I. Puidokienė, „Kauno evangelikų liuteronų bažnyčios vidaus konfliktas 1918–1940 m.“, in: *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 2009, t. 10.
- Sirutavičius V., Staliūnas D., Šiaučūnaitė-Verbickienė J. (sud.), 2012 – V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučūnaitė-Verbickienė (sud.), *Lietuvos žydai: istorinė studija*, Vilnius, 2012.
- Stossun H., 1992 – H. Stossun, „Das Deutsche Schulwesen Litauen in der Zeit Zwischen den beiden Weltkriegen. Eine Übersicht der deutsch-sprachigen Literatur und Archivalien“, in: *Nordost-Archiv*, Bd. 1, Heft 2, 1992.
- Šetkus B., 2000 (a) – B. Šetkus, „Vokiečių pradžios mokyklų Lietuvoje 1918–1940 metais raidos bendrieji bruožai“, in: *Pedagogika*, 2000, t. 40.
- Šetkus B., 2000 (b) – B. Šetkus, „Vokiečių vidurinė mokykla Lietuvoje 1918–1940 metais“, in: *Istorija*, 2000, t. XLV.
- Truska L., 2005 – L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius, 2005.
- Truska L., Vareikis V., 2004 – L. Truska, V. Vareikis, *Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje*, Vilnius, 2004.
- Поташенко Г., 2006 – Г. Поташенко, *Староверие в Литве. Вторая половина XVII–начало XIX в. в.: Исследования, документы и материалы*, Vilnius, 2006.

SEARCH FOR LOYAL PEOPLE: ON THE ASSESSMENT OF ONE 1939 REPORT BY THE STATE SECURITY DEPARTMENT

Saulius Kaubrys

S u m m a r y

Consideration of the development of the fate of the communities of national minorities is on the agenda of the present-day Lithuanian historiography and arouses considerable interest. This attempt is related to the aspiration to go deeper into the ins and outs of the development of the German community in Lithuania. The aim of this article is to reveal the characteristics of the fairly statistically fixed metric of the said community of 1938, collected by way of watching it. Lithuanian special operational services collected information about the moods prevailing in the groups of national minorities on a regular basis, and the German case was no exception. A secret certificate of the State Security Department of 1 March 1939 contained a survey of the 1938 cultural and economic situation of the Lithuanian Germans. The latter data summary contains the information about the German organisational structures (public organisations, confessional formations, establishments of institutional education and economic activities of the Germans

(factories, enterprises, shops, mills, saw-mills and others, as well as independent agricultural entities). The author of the article, assessing the whole complex of loyalty characteristics recorded in the summary (the owners and their subordinates are referred to as loyal and disloyal, though, unfortunately, the data are incomplete) and applying the logistic regression model which established that chances of loyalty of the German women were greater than those of the German men. During the investigations, the present author was able to establish that chances of loyalty of the German community in southern Lithuania were slightest (they could have been determined by the factor of the border with Germany), and the highest chances of loyalty arose in the case of the German community in Central Lithuania. In the opinion of the present author, the ratio of persons belonging to another nation and the Germans on a defined territory also exerted influence on the characteristics of loyalty.

*Įteikta 2015 11 16
Parengta skelbti 2015 11 22*